

UDK: 102.3

Fatxiddin NISHONOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, f.f.n

FRANSUZ TILIDAN O'ZBEK (RUS) TILIGA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI TARJIMA QILISH MASALALARIGA OID MUAMMOLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada fransuz tilidan o'zbek (yoki rus) tiliga frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonidagi asosiy muammolar tahlil qilingan. Frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari, semantik nozik jihatlari va badiiy-estetik o'ziga xosligi ularning to'g'ri, adekvat ifodalanishini murakkablashtiradi. Tarjima metodlarida so'zma-so'z o'girish, funksional ekvivalent topish, deskriptiv sharhlash va adaptatsiya kabi yondashuvlar o'zaro uyg'un tarzda qo'llanilishi zarurligi ta'kidlanadi. Maqola mazkur sohadagi lingvomadaniy kompetensiya va tadqiqotlar ahamiyatini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, tarjima, fransuz tili, o'zbek (rus) tili, lingvomadaniy kompetensiya, ekvivalent, adaptatsiya, funksional yondashuv, madaniy kontekst.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПЕРЕВОДОМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА НА УЗБЕКИСТАНСКИЙ ЯЗЫК (РУССКИЙ)

Аннотация

В статье рассматриваются основные проблемы перевода французских фразеологических единиц на узбекский (или русский) язык. Автор уделяет особое внимание культурно-историческим особенностям фразеологизмов, их семантическим нюансам и эстетической выразительности, которые усложняют адекватный перевод. Подчеркивается необходимость комплексного использования разных методов перевода: дословной передачи, поиска функциональных эквивалентов, дескриптивного описания и адаптации. Исследование также отмечает значимость лингвокультурной компетенции и дальнейшего развития в этой области.

Ключевые слова: фразеологические единицы, перевод, французский язык, узбекский (русский) язык, лингвокультурная компетенция, эквивалент, адаптация, функциональный подход, культурный контекст.

PROBLEMS RELATED TO THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS FROM FRENCH INTO UZBEKISTAN (RUSSIAN)

Annotation

This article explores the main challenges of translating French idiomatic expressions (phraseological units) into Uzbek (or Russian). It highlights the cultural, historical, and semantic nuances of idioms, emphasizing their aesthetic specificity, which makes accurate translation more complex. Various translation strategies – such as literal rendering, functional equivalence, descriptive explanation, and adaptation – are discussed as complementary approaches. The study underscores the importance of linguistic-cultural competence and further research in this area.

Key words: phraseological units, translation, French language, Uzbek (Russian) language, linguistic-cultural competence, equivalence, adaptation, functional approach, cultural context.

Fransuz tilidan o'zbek (yoki rus) tiliga frazeologik birliklarni tarjima qilish masalalari tarjimashunoslikning eng muhim va shu bilan birga murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Frazeologik birliklar biror xalqning madaniyati, dunyoqarashi, tarixiy an'analari va ma'naviy qadriyatlarini o'zida jamlagan bo'lib, aynan shu boy ma'no rang-barangligi ularni boshqa tilga o'girishda qator qiyinchiliklar tug'diradi. Tilshunoslikda frazeologik birliklar tushunchasi bir nechta nazariy mezon asosida izohlanadi: ular tayyor shaklga ega, ko'pincha ma'nosi tarkibiy qismlarining yig'indisidan farq qiladi, yagona semantik butunlik sifatida ishlaydi va ifoda shakli barqaror bo'ladi. Ushbu tamoyillarni inobatga olib, har qanday tarjimon o'z ishida bir qator metodik va lingvistik muammolarga duch kelishi mumkin. Ayniqsa, fransuz tiliga xos bo'lgan iboralar, maqol va matallarni o'zbek yoki rus tilida adekvat tarzda ifodalashda, tarjimon til orasidagi semantik nomuvofiqliklar, madaniy kontekstdagi tafovutlar, sinonimiya yoki funksional ekvivalent topish bilan bog'liq murakkab vaziyatlarga duch keladi. Shu bois, bu sohadagi ilmiy izlanishlar nafaqat nazariy ahamiyatga, balki amaliy qiymatga ham ega.

Fransuz tilida qo'llaniladigan frazeologik birliklarning ko'pchiligi teran badiiy ko'rinish va milliy xususiyat kasb

etadi. Ular ko'pincha hayotiy voqealar, tarixiy an'analar, ijtimoiy voqelik bilan chambarchas bog'langan bo'ladi. Masalan, "appeler un chat un chat" (mohiyatan "mushukni mushuk deb atash") iborasi o'zbek yoki rus tiliga bevosita so'zma-so'z o'girilganda "mushukni mushuk deyish" shaklini oladi, biroq ma'nosi "haqiqatni yashirmay aytish", "bor gapni ro'y-rost, aniq aytish" kabi xulosaga teng keladi. So'zma-so'z tarjima ma'lum darajada tushunarsiz yoki g'alati tuyulishi mumkin, chunki o'zbek yoki rus madaniyati bu iboraning badiiy obraziga tayyor bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun bunday iboralarni tarjima qilishda, avvalo, ularning funksional ma'nosini yoki ekvivalentini topish kerak bo'ladi. Qolaversa, madaniy jihatdan yaqin bo'lmagan manba iboralarini to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish ko'pincha g'ayri tabiiy, sun'iy ko'rinish hosil qiladi va matnning badiiy-estetik jozibasini susaytiradi.

Tarjima jarayonida frazeologik birlikning asosiy ma'nosini, uning matndagi vazifasini saqlab qolish lozim. Buni amalga oshirishda ikkita asosiy qiyinchilik yuzaga keladi. Birinchisi – semantik qiyinchilik, ikkinchisi – madaniy qiyinchilik. Semantik qiyinchilik manba til iborasining bevosita leksik ma'nosi bilan uning tasavvurga ta'sir etadigan badiiy manbai o'rtasidagi farqdan kelib chiqadi. Ma'lumki,

frazeologik birliklar ko'pincha ko'chma ma'noda ishlatiladi va uning asl kelib chiqishi tarixan aniq bir voqea yoki tasavvur bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, fransuz tilidagi "avoir d'autres chats à fouetter" (so'zma-so'z "chalinadigan boshqa mushuklarim bor") iborasi rus tilida "у меня есть другие дела" (mening boshqa ishlarim bor) tarzida, o'zbek tilida "mening boshqa yumushlarim bor", "mening boshqa muhim ishlayapgan paytim bor" kabi ifodalanishi mumkin. Bu iborani bevosita tarjima qilish qiziq natija berishi aniq ("meni uradigan boshqa mushuklarim bor" shakli ma'nosiz yoki kulgili tuyuladi), shu bois tarjimondan ekvivalentni yaratish yoki allaqachon ma'lum frazeologik ekvivalentni topish talab etiladi.

Madaniy qiyinchilik esa frazeologik birlik tarkibida mavjud bo'lgan realiyalar, tarixiy yoki adabiy ishoralar, shuningdek, milliy stereotiplar va ma'naviy qadriyatlarga taalluqli. Ba'zan bitta ibora fransuz madaniyatida yana-da kengroq qo'llanuv doirasiga ega bo'ladi, o'zbek yoki rus madaniyatida esa mutlaqo yo'q bo'ladi. Xususan, fransuz tilidagi "c'est la croix et la bannière" iborasi dastlab "krest va bayroq"ga ishora qilgan holda qandaydir qiyinchiliklar to'la ishni bajarish o'ta murakkabligi yoki chigal ekanini anglatadi. O'zbek kitobxoniga "bu juda murakkab masala" degan ekvivalent yetarli bo'ladi, ammo iborada namoyon bo'ladigan tarixiy-diniy ma'no (xoch va bayroq) o'zbek madaniy kontekstida bevosita tanish tasavvur emas. Shuningdek, rus tilida ham "крест и знамя" tarzidagi so'zma-so'z tarjima g'ayrioddiy ko'rinda, shuning uchun "какое это тяжелое дело" kabi muqobil variant ko'proq mantiqiy bo'ladi. Bunday vaziyatlarda tarjimon iborani tushuntirish, izoh berish yoki muqobil tasviriy ifodaga o'tkazish bilan cheklanadi. Agar matn badiiy bo'lsa va yozuvchining o'zi ana shu madaniy o'ziga xoslikni namoyon qilishni istagan bo'lsa, tarjimon iloji boricha iboraning o'ziga xosligi va milliy koloriti saqlab qoladigan tarzda yondashuv izlashga majbur bo'ladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish metodikasida bir nechta strategik yechimlar mavjud. Avvalo, tayyor ekvivalent mavjud bo'lsa, uni tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Agar o'zbek yoki rus tilida ushbu ma'noni aynan ifodalovchi mustahkam ibora bo'lsa, tarjimon yaxshi natijaga erishadi. Masalan, "tomber dans les pommes" (so'zma-so'z: "olmalarga tushib ketish") iborasi "o'zidan ketish" degan ma'noni bildiradi, rus tilida "упасть в обморок" bilan, o'zbek tilida "hushidan ketish" yoki "o'zini yo'qotish" kabi birikmalar bilan berilishi mumkin. Tayyor ekvivalent yo'q bo'lgan paytda tarjimon iboraning ma'nosini aniq qilib so'z bilan ifodalashga, ya'ni deskriptiv tarjimaga murojaat qiladi. Bu usul ayniqsa ilmiy-ommabop matnlarda yoki izohli lug'atlardagi ma'noni tushuntirishda qo'l keladi. Biroq badiiy adabiyotda yoki publiksistika bunday usul matnning shiradorligini, badiiy ohangini susaytirishi mumkin.

Deskriptiv tarjima frazeologik birlikning asosiy ma'nosini tushuntirishga xizmat qiladi, ammo uning badiiy-estetik jozibasi, emotsional tusini kamaytiradi. Shuning uchun ba'zan tarjimon kompensatsiya usulidan foydalanadi, ya'ni matnning boshqa joyida yoki shu ibora izohida qo'shimcha tushuntirish kiritib, asarning dastlabki ohangini saqlashga harakat qiladi. Kompensatsiya ko'p hollarda matnda stilistik muvozanatni ushlab qolish va asarda mavjud iboraviy boylikni o'quvchiga etkazish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy tarjimada asliyatda mavjud bo'lgan badiiy effektini tiklash, har qanday qiyin iborani tushunarli shaklga keltirish va shu bilan birga ushbu iboraning ijtimoiy-madaniy asoslarini yodda tutish – tarjimondan ijodkorlik hamda katta til tajribasini talab qiladi.

Frazeologik birliklarning tarjimasida yana bir e'tiborli masala – konnotativ ma'no va implikasiyalarni to'g'ri ifodalashdir. Har qanday frazeologik birlik faqatgina denotativ (to'g'ridan-to'g'ri) ma'noni emas, balki qo'shimcha

emotsional, baholovchi yoki stilistik rang-baranglikni ham o'z ichiga oladi. Chunonchi, fransuz tilidagi "être dans de beaux draps" ("chiroyli choyshab ichida bo'lish") iborasi kimningdir juda noqulay, og'ir vaziyatga tushganini kinoya bilan ifodalaydi. Bu iborani o'zbek tilida "baloga qolmoq", "chigallikka qolmoq" kabi shakllarda berish mumkin, ammo "chiroyli choyshab ichida bo'lish"ning mantiqiy tasavvuri bizda allaqanday ijobiy ma'noni chaqirishi mumkin. Shuning uchun ekvivalentni tanlashda iboradagi kinoya yoki istehzoni ham hisobga olish talab etiladi. Rus tilida ham "попасть в переделку", "оказаться в неприятной ситуации" singari variantlar bor, ammo iboraga xos istehzo darajasi birmuncha farq qilishi mumkin.

Tarjimada tekstning janri va uslubi ham muhim o'rin tutadi. Badiiy asar tarjimasida ijodiy yondashuv kengroq ko'lamda bo'ladi, chunki muallif uslubining o'ziga xosligi, personajlar nutqidagi emotsional tus, kontekstdagi madaniy ishoralar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ilmiy yoki rasmiy-publiksistik matnlarda esa aniq, lo'nda, ko'proq semantik ekvivalentni topishga e'tibor beriladi, badiiy ifoda ikkinchi o'rinda turadi. Masalan, siyosiy nutqda yoki hujjatlarda ishlatiladigan frazeologik birliklar rasman qabul qilingan rasmiy so'zlashuv shakliga muvofiq moslashtiriladi. Fransuz diplomatiyasida mashhur bo'lgan ayrim iboralar rus yoki o'zbek tili siyosiy-nutq standartiga to'liq mos tushmasligi mumkin, shu sababli ularni aynan o'zbekcha yoki ruscha siyosiy-nutq kliseleri bilan ekvivalentlashtirishga to'g'ri keladi. Demak, tarjima jarayonida iboralarning ma'nosini saqlash bilan birga, matn janriga xos bo'lgan uslubiy normalarni ham rioya qilish lozim.

Ushbu masalalarni muvaffaqiyatli hal qilishda lug'atlar va ma'lumotlar bazalarining xizmati katta. Hozirgi kunda har bir rivojlangan til juftligi bo'yicha maxsus frazeologik, sotsiomadaniy yoki ikki tili izohli lug'atlar yaratishga ehtiyoj yuqori. Bunday lug'atlar tarjimonlarga tezda ekvivalent topish, frazeologik birlikning kelib chiqishi, uning leksik-semantik ko'lamini va emotsional soyalarini tushunishda yordam beradi. Lekin, afsuski, fransuz-o'zbek, fransuz-rus frazeologik lug'atlari hanuz to'liq mukammal shaklda emas yoki juda tor doirada uchraydi. Shu bois tarjimonlar ko'proq rus yoki ingliz tilidagi oraliq lug'atlarga, onlayn manbalarga, terminologik ma'lumot bazalariga murojaat qilib, keyin uni maqsad tilga moslashtirish usulidan foydalanadilar. Ammo oraliq til orqali tarjima qilishning ham salbiy oqibatlari bo'lishi mumkin, chunki ibora manba til (fransuz)dan yetarlicha aniq ekvivalent topilmay, oraliq tildagi variantga suyanib ketiladi va natijada semantik nuqson vujudga keladi.

Tarjima nazariyasida frazeologik birliklarni o'girishda "adaptatsiya" usuli ham muhim o'rin tutadi. Adaptatsiya ibora yoki so'zlashuv formasi manba madaniyatiga xos bo'lsa-yu, lekin maqsad madaniyatda xuddi shunday dastlabki asos bo'lmasa, uni eng yaqin tushunarli formaga aylantirish orqali amalga oshiriladi. Adaptatsiya me'yorida oshmagan holatda matn mushtariylari asliyatdagi ma'noni qabul qila oladi va shu bilan birga tarjimonning maqsad til madaniyatiga xos xususiyatlarni ham inobatga olganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, kinoya, istehzo, ijtimoiy lavhalar, tarixiy voqealarga ishora qiluvchi iboralar borki, ularni oddiygina tarjima qilish asar ruhini to'liq aks ettirmasligi mumkin. Masalan, fransuz tilidagi "ce n'est pas la mer à boire" ("bu ichib yuboriladigan dengiz emas") iborasi biror ishning unchalik ham murakkab emasligi, yengilligi yoki oson ekanini haqida ishora qiladi. O'zbek tiliga "bu unchalik qiyin ish emas", "bu tog' emas-ku" shaklida, rus tiliga "это не так уж и трудно" yoki "это не конец света" shaklida o'tkazish ma'qul. Har bir maqsad tilda o'xshash ifoda topish, qaysidir ma'noda adaptatsiyani taqozo etadi.

Tarjimoning lingvomadaniy kompetensiyasi eng avvalo frazeologik birliklarda namoyon bo'ladi. Bu kompetensiya nafaqat lingvistik bilimlar (leksika, grammatika, so'z turkumlari, uslub), balki madaniy xabardorlik, ijtimoiy tajriba, tarixi, urf-odatlar, badiiy adabiyotdan xabardorlikni ham o'z ichiga oladi. Muvaqqiyatli tarjima – bu har ikki til va madaniyatni chuqur tushunish orqali yuzaga keladigan ijodiy jarayon. Tajribali tarjimonlar ayniqsa badiiy asar tarjimasida frazeologik birliklarni ma'lum bir uslubiy kontekst bilan uyg'un holda bera olishlari bilan ajralib turishadi. Ular bevosita so'zma-so'z tarjimaning ijobiy va salbiy jihatlarini farqlashadi, ibora dastlabki obrazini saqlash yoki uni ma'nosigina keltirish qachon zarurligi haqida aniq qaror qabul qilishadi. Nutqiy vaziyat, janr, matn mavzusi, o'quvchi auditoriyasi, madaniy kutilmalar kabi omillarni puxta tahlil qilish so'ngida badiiy-estetik jihat va semantik mazmuni yuqori bo'lgan tarjima vujudga keladi.

Xulosa sifatida aytganda, fransuz tilidan o'zbek (yoki rus) tiliga frazeologik birliklarni tarjima qilish murakkab, ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Unda so'zma-so'z tarjima, muqobil frazeologik ekvivalentlarni qidirish, izohli yoki

deskriptiv yondashuv, kompensatsiya, adaptatsiya kabi usullarning u yoki bu shaklda uyg'unlashtirilishi talab etiladi. Har bir konkret dagi iboraga nisbatan yagona "to'g'ri" tarjima mavjud emas, aksincha kontekst, matn janri, maqsad auditoriya va tarjimoning mahorati bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Chet tilini yaxshi bilish, leksik va frazeologik boyliklarni egallashning o'zi kifoya emas, balki madaniy kontekstni, ijtimoiy sharoitni ham inobatga olish zarur. Shu bois fransuz-o'zbek, fransuz-rus tarjimasida frazeologik birliklar bo'yicha ilmiy izlanishlarning davom etishi, lug'atlar va terminologik bazalarning boyishi, tarjimonlarni tayyorlashda lingvomadaniy kompetensiyaga e'tibor kuchaytirilishi zarur. Shundagina o'zbek va rus kitobxonlari fransuz adabiyotiga, publitsistikasiga va ilmiy matnlariga xos fikr boyligi, obrazlar sistemi, hayotiy masalalar haqidagi o'ziga xos tasavvurlardan bahramand bo'ladilar, asarlarning asl ruhini to'g'ri his qilish imkoniga ega bo'ladilar. Frazeologik birliklar tarjimasini – bu nafaqat til, balki madaniyatlararo muloqotning ham muhim qismi ekanini e'tibordan chetda qoldirmaslik ayni muddaodir.

ADABIYOTLAR

1. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction. – Paris : Didier, 1958. – 368 p.
2. Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty). – M.: Vysshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Barkhudarov L. S. Yazyk i perevod (Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda). – M. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975. – 240 s.
4. Kunin A. V. Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar'. – M. : Russkiy yazyk, 1984. – 944 s.
5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.